

УДК 324

ББК 67.620.526

Оксана Мудрик

ВИКОРИСТАННЯ ВИБОРЧИХ ТЕХНОЛОГІЙ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ НОРМ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано політичні й виборчі технології в процесах трансформації політико-правових норм у сучасній Україні. Політичні технології в сучасному світі володіють значним мобілізаційним потенціалом, і в цьому їхнє значення, переваги та проблеми для суспільства. У сенсі типу політичного режиму визначено, що Україна належить до демократичних держав і певного типу перехідних суспільств.

Ключові слова: демократія, виборчі технології, політичні технології, трансформація, політико-правові норми, перехідне суспільство, Україна.

Політичні технології стали невід'ємним та необхідним атрибутом політичних і особливо виборчих процесів у ХХ сторіччі. Це зумовлено залежністю політичних еліт від підтримки електорату, необхідністю легітимації панування в сучасних суспільствах, неможливістю використовувати силові методи впливу на населення у власних інтересах. Політичні технології стали також реакцією на демократизацію та більшу відкритість політики в сучасних суспільствах, які зумовлюють потребу інформування, пояснення, обґрунтування політичних курсів та лозунгів в умовах плюралістичного суспільства та конкурентної боротьби за владу різних груп еліт, а також маркетизацію політичного поля, де політичний товар необхідно обгортати в привабливе “упакування”, щоб обміняти його на голоси виборців, а отже, на владні повноваження, інструменти впливу на політичні процеси, адже вибори є процесом призначення посадових осіб представницьких органів шляхом голосування та наділення їх владними повноваженнями. Використання політичних технологій є також виявом прагнення політичних еліт передбачити результати політичного процесу та оптимізувати свої витрати на “упакування”, що постійно зростають.

Одночасно застосування політичних технологій супроводжується гострою критикою, пов'язаною з їхніми наслідками – маніпулюванням суспільною свідомістю, прагненням впливати на поведінку виборця у власних інтересах, обмежуючи, а часто й унеможлиблюючи його самостійний вибір. Політичні технології в сучасному світі володіють значним мобілізаційним потенціалом, і в цьому їхнє значення, переваги та проблеми для суспільства.

На думку М.Варія, “виборчі технології є засобом практичного досягнення поставлених цілей, ... вони є специфічним інструментом інно-

вацій і творчості, організацій різних видів впливу на електорат, соціальної, політичної, психологічної, економічної та інших видів діяльності та взаємодії під час виборів. Їх особливістю є те, що з їхньою допомогою моделюються, стають феноменом соціальної реальності процеси впливу на електорат” [3, с.270].

Отже, існують об'єктивні передумови та позитивні й негативні наслідки застосування політичних технологій. Самі ж політичні технології є нейтральними, а мета та засоби їх реалізації відповідно можуть мати різні наслідки, перетворюючи вибори або в суцільний “чорний” пі-ар, війну компроматів, обдурювання та маніпулювання електоратом, або, сприяючи більшій інформованості та компетентності громадян-виборців, ідентифікації їхніх інтересів, очікувань, уявлень та партійних програм, усвідомленню ними важливості ролі виборця та компетентного підходу до її виконання.

Метою статті є аналіз проблем, пов'язаних із застосуванням виборчих технологій в умовах трансформації політико-правових норм, що характерно для транзитних (перехідних) суспільств і для України також. Література, що стосується цієї проблематики, акцентує увагу або загалом на проблемах правди та неправди в політиці, політичного цинізму, політичної моралі і є традиційно актуальною для політичної думки протягом століть і для сучасних авторів. Інші автори навпаки акцентують увагу на прикладних аспектах політичних технологій – методах, способах та підходах до застосування політичних технологій. Недостатньо наукових праць, які намагаються відповісти на запитання: як обмежити деструктивний вплив політичних технологій на людину, які у своїй основі є інформаційними й впливають на психіку, свідомість і поведінку людини через передачу препарованої інформації або маніпулювання цією інформа-

цією? Які чинники потенційно можуть обмежувати або нівелювати деструктивний вплив політичних та виборчих технологій?

До таких чинників насамперед відносимо:

- систему моральних вартостей суспільства, яка формує допустимі стандарти поведінки і в політиці також, визначає певні табу, порушення яких представниками правлячої еліти є неприйнятним із погляду суспільства й означає, як правило, “політичну смерть”. Як зазначав М. Вебер, “політики зазвичай є не більш аморальними, ніж суспільство” [4, с. 111];

- правові норми, що регулюють політичну конкуренцію (боротьбу за владу) та їхнє визнання всіма учасниками політичного процесу й передусім правлячою елітою;

- традиції політичної боротьби, певні неписані правила гри в політичному полі (або їхня відсутність), зумовлені національними та релігійними особливостями, менталітетом, національним характером, національним темпераментом і т. п.;

- здатність громадян протистояти маніпулятивному впливу політичних технологій, наявність у них своєрідного імунітету від нав’язування лозунгів та ідей, що не відповідають інтересам та цілям громадянина;

- наявність механізму політичної відповідальності суб’єктів політичного процесу.

У формуванні чинників, які б забезпечували імунітет суспільства від впливу “чорних” технологій, як свідчить цей неповний перелік, засадове значення мають принципи функціонування нормативно-регулятивної підсистеми суспільства, основою якої є моральні та політичні цінності та система законодавства. Елементи цієї системи виступають основними регуляторами взаємовідносин усіх учасників політичного процесу й насамперед відносин держави та суб’єктів політичної конкуренції, чинниками регламентації у використанні політичних технологій і державою, і іншими суб’єктами політичного процесу. Ефективність функціонування такої системи стримує й унеможливорює в масових масштабах зловживання, пов’язані з використанням маніпулятивних технологій “чорного” пі-ару та адміністративного ресурсу. Така система повинна жорстко регламентувати процеси та процедури, пов’язані з використанням політичної пропаганди та реклами, проведення пі-ар-акцій, гарантувати рівноправність умов для всіх учасників політичної конкуренції,

виборчого процесу та слідкувати, щоб не порушувалися права громадянина та виборця. Важливим є також правове гарантування забезпечення доступу всіх учасників до інформаційних та медійних ресурсів суспільства, адже саме ЗМІ, зокрема електронні ЗМІ, є найбільш ефективним каналом впливу на масову свідомість.

Особливістю процесу політичної конкуренції та боротьби в суспільствах, що трансформуються, є, за твердженням американського політолога В. Банс, подвійна непевність – непевність процедур (норм, законів та правил гри), які регулюють та обмежують негативні наслідки політичної конкуренції, та непевність результатів боротьби. Для порівняння – для суспільств із ліберальною демократією характерні непевність результатів політичної конкуренції, яка, проте, врівноважується визначеністю процедур, що регулюють її [2, с. 12]. Іншими словами, ознакою перехідних періодів, що позначені якісною трансформацією всіх елементів політичної системи і нормативно-регулятивної також, є відсутність визначених та ситуаційно незмінних “правил гри”. Цей наслідок відсутності консенсусу між групами політичних еліт, що конкурують за владу, з приводу норм і правил та системи цінностей загалом перетворює політичний процес у “боротьбу без правил”, зумовлює його тіньовизацію, непрозорість процедур, що супроводжують політичні події та процес прийняття рішень. Еліта, конкуруючи за владу, за висловом А. Лейпхарта, не “штовхається у човні, а сильно його розкачує”, що загрожує стабільності суспільства.

Невизначеність та релятивність норм законодавства та “правил гри” в умовах трансформаційних процесів у нормативній системі суспільства зумовлює політику “подвійних стандартів”, у тому числі і в застосуванні правил та норм, що регулюють процеси під час виборчих та політичних кампаній. Саме така політика уможливлює численні порушення, аж до кримінальних злочинів, у процесі застосування виборчих технологій, які в Україні під час останніх виборів були особливо цинічними та масовими, а самі технології надзвичайно “брудними”.

Ще одна особливість правової системи перехідних суспільств та України зокрема – це символічність багатьох правових норм. Якщо частина правових норм застосовується ситуаційно, відповідно до інтересів правлячої групи, то частина норм з огляду на об’єктивні

обставини не застосовується або не може бути застосована загалом і є скоріше демократичним “декором” на фасаді авторитарного режиму. Багато норм, які стосуються застосування політичних технологій (застосування політичної реклами, доступ до ЗМІ, фінансування), є саме такими – де-юре вони гарантують рівноправність усіх учасників, права громадян як виборців і повинні б не допустити масового маніпулювання свідомістю громадян, а де-факто вони є недієздатними, що використовується владною верхівкою для зміцнення авторитарного панування та монополізації ресурсів суспільства. Зокрема “забороняється проводити передвиборну агітацію, що супроводжується наданням виборцям грошей чи безоплатно або на пільгових умовах товарів, послуг, робіт, цінних паперів, кредитів, лотерей. Така передвиборна агітація або надання виборцям грошей чи безоплатно або на пільгових умовах товарів, послуг, робіт, цінних паперів, кредитів, лотерей, що супроводжується закликами або пропозиціями голосувати чи не голосувати за певного кандидата або згадуванням його імені, вважається підкупом виборців, забороняється розповсюдження завідомо неправдивих відомостей про кандидата”, – проголошується в Законі України “Про вибори народних депутатів України” [1, с.3].

На жаль, не всі заборони враховуються кандидатами та їхніми пі-ар-компаніями при проведенні передвиборної агітації та застосуванні виборчих технологій. А тому в нашому суспільстві, чиєю свідомістю з легкістю маніпулюють за допомогою магічних символів реклами, залишається стільки невиправданих надій. Використовуючи своє право голосу, кожен громадянин України сподівається, що саме цей кандидат, саме його обранець забезпечить краще майбутнє й безтурботне життя. А тому кожен обранець народу повинен захищати його (народу) права, а не тільки контролювати виконання обов’язків. Але, як правило, більшість кандидатів, стаючи депутатами чи займаючи інші керівні посади, забуває свої обіцянки або виконує тільки десяту їх частину. Так ламається віра народу в справедливість, у силу закону, просто нехтуються моральні норми й принципи.

Монополізація суспільних ресурсів незначною частиною суспільства (правлячою елітою та близькими до неї політичними та фінансовими групами) і насамперед у контексті нашої статті (доповіді) монополізація медіапростору

та інформаційних ресурсів, які використовуються в виборчих кампаніях із метою маніпулювання свідомістю, також пов’язані з неефективністю функціонування нормативної системи, нездатної забезпечити цивілізовані правила гри в медіапросторі. Більшість телевізійних каналів в Україні перебувала перед президентськими виборами (і перебуває далі) або у власності держави (Перший канал), або у власності осіб, що були членами родини чи клану, близького до правлячої еліти й контролювалися владою. Саме на цих каналах демонструвалися рекламні ролики, численні передачі, які відзначалися особливим нехтуванням та зневагою не лише до законодавства, але й до елементарних норм моралі. Монополізація медіаресурсів дає змогу селекції, коментуванню й подачі інформації з певними акцентами та спрямованістю нав’язувати електорату ідеї, установки, необхідні для реалізації цілей застосування політичних технологій. Громадянин, який критично мислить, з власним баченням політичних проблем та подій, з імунітетом проти нав’язування ідей та поведінки, що не відповідає його інтересам, не може сформуватися в умовах монополізації ринку ЗМІ та джерел інформації.

Окрім медіапростору в останнє десятиріччя в рамках політичних технологій активно використовується Інтернет (в Україні це було особливо помітно на президентських виборах 2004 р.). З одного боку, це комунікативний простір, який не може бути контрольованим владою, з іншого – це простір, який майже не регулюється законодавством. І саме Інтернет часто стає каналом розміщення наперед неправдивої інформації, чуток, компромату.

Особливою проблемою у виборчих процесах в Україні є використання адміністративного ресурсу. Можливість використання адміністративного ресурсу для досягнення політичних цілей мають насамперед проурядові політичні партії, політико-фінансові групи, клани, що близькі до правлячої еліти, президента держави і сподіваються після виборів отримати незаконні привілеї в економічній чи іншій сфері діяльності. Загалом використання адміністративного ресурсу в процесі реалізації політичних технологій ставить під сумнів легітимність результатів волевиявлення народу й відповідно легітимність влади політичної сили, що управляє державою після виборів, стимулює різноманітні зловживання представників правлячої еліти та

близьких до них людей та груп. Проблема використання адміністративного ресурсу пов'язана з олігархізацією політичного процесу, залежністю влади, політичних лідерів від підтримки фінансово-олігархічних кланів. Вона також пов'язана з використанням агресивних методів маніпулювання масовою свідомістю, технологій зловживань та підтасувань під час виборів та підрахунку голосів. Чим більше ресурсів олігархи вкладають у політику, тим запекліша та "брудніша" боротьба за владу, що стимулює використання особливо цинічних засобів політичної боротьби заради отримання чи збереження влади. Принцип "мета виправдовує засоби" стає основним правилом політичної діяльності, і моралі вже немає місця. Ця ситуація посилюється об'єктивним процесом трансформації або переосмислення системи цінностей, відсутністю системи ціннісних норм, яка прийнятна й розділяється більшістю спільноти, що нерідко приводить до виправдання неморальних учинків представників еліти й тих, які супроводжують політичну боротьбу. Відчуженість більшості населення від влади, автономізація суспільства, що є характерними для авторитарних режимів (в Україні ситуація стала лише трохи змінюватися після президентських виборів 2002 р.) зумовлює формування байдужості щодо процесів, які відбуваються в політиці, і песимізму стосовно можливості впливу на них, а інколи й наслідування у власному форматі поведінки політичної еліти. Це створює сприятливе сере-

довище для застосування маніпулятивних, брудних політичних технологій.

Ще однією особливістю застосування політичних технологій в Україні є відсутність демократичних традицій політичної конкуренції, насамперед на Сході України. Політичні технології, які за своєю суттю є результатом західних плюралістичних суспільств, були адаптовані до потреб української еліти значною мірою російськими політтехнологами, які протягом більше десяти років переносять на український ґрунт "традиції" обдурювання та маніпулювання російським електоратом, не враховуючи національних особливостей, різниці в ментальності, національному характері і т. п.

Отже, відсутність в Україні визначених норм та правил конкуренції за владу, ситуаційність, вибірковість застосування норм законодавства є основною причиною, різною мірою впливає на несформованість чинників, що обмежують деструктивний вплив політичних технологій.

1. Закон України. Про вибори народних депутатів України // Голос України. – 2001. – 6 листопада.
2. Банс В. Элементы неопределенности в переходный период // Полис. – 1993. – №1.
3. Варій М.Й. Політико-психологічні передвиборчі та виборчі технології: Навчально-методичний посібник. – К.: Ельга, Ніка-Центр, 2003.
4. Вебер М. Политика как призвание и профессия // Вебер М. Избранные произведения. – М., 1990.

O.MUDRYK

THE APPLYING OF ELECTORAL TECHNOLOGIES UNDER CONDITIONS OF TRANSFORMATION OF THE POLITICAL-LEGAL NORMS IN UKRAINE

This article gives analysis of the problem concerning the usage of election technologies under the circumstances of transformation of legal and political norms, typical of transitional societies and Ukraine as well. There exist objective prerequisites, positive and negative results of using political technologies. The applying of election technologies is accompanied by sharp criticism as to their consequences – manipulation of social consciousness, aspiration for influencing the voter's behavior for the sake of someone's own interests. In modern world political technologies possess considerable mobilizing potential. This is actually their sense, advantage and problem for society.

Key words: *democracy, electoral technologies, political technologies, transformation, political-legal principles, Ukraine.*